

“Anadolu ve Azerbaycan Sahaları Halk Şiirinde Tür ve Şekil Meselesi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, III. Sayı, Sivas 1996, s. 177- 194.

Türkiye İle Azerbaycan Sahaları Halk Şiirinde Tür ve Şekil

*Arş. Gör. Şeref BOYRAZ**

Bilimsel çalışmaların ilk basamağını, konuyu sınırlandırma şartı oluşturmaktadır. Çerçevesi çizilmemiş çalışmaların maksadını aşacağı ve beraberinde de bir takım problemleri getireceği âşikardır. Sınırlandırılmanın yapılabilmesi, disiplinler arasındaki ve içerisindeki bir tasnif ameliyesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu amaca yönelik olarak Aristo’dan bu tarafa bilim dalları arasında muhtelif tasnifler yapılagelmiştir.

Bu cümleden olmak üzere Halk Edebiyatında da nazım vadisinde tür ve şekil bakımlarından, kavrama ve inceleme kolaylığı sağlaması için çeşitli tasnifler yapılmaktadır. Türkiye’de tür ve şekil konusunda yapılan tasnif denemeleri, henüz bütünü şamil, dolayısıyla eksiksiz, sıfatını hak etmekten uzaktır. Bütün Türk Cumhuriyetlerinin, dil ve kültür birliği olan edebi mahsulleri ve tasnif denemeleri dikkate alınmadan yapılacak tasnifler de uzak olmaya devam edecektir. Bu düşünceden hareketle, hiç değilse -Türk Cumhuriyetlerinden birisinde- Azerbaycan sahasında, bu bahiste yazılanları gözden geçirmek istedik. Bunu yaparken de, elden geldiğince Türkiye ve Azerbaycan’da tür ve şekil adına söylenenlerin mukayesesini yapmaya çalışarak bu konudaki ortak paydalara ulaşmaya gayret ettik.

Konuya geçmeden önce tür, şekil ve bunların etrafında dönen kavramlar üzerinde durmanın gerekli / faydalı olacağı kanaatindeyiz. Tür ve şekil meselesini konu edinen eserlerde bu alanla ilgili olarak “biçim”, “tip”, “tarz”, “şekil”, “eşkal”, “form”, “forma”, “yapı”, “tür”, “nev”, “enva”, “tegannî”, “makam”, “ezgi”, “beste”, “hava”, “musikî”, gibi¹ terim olmaya aday kelimeler kullanılmaktadır. Bunlardan, “biçim”, “form”, “forma”, “tip”, “şekil”, “eşkal”, “yapı”, “tarz” ve “tip” kelimeleri terim olarak aynı manayı ifade etmektedirler. O nedenle terim kirliliğini önlemek için bunlardan sadece birisi kullanılmalıdır. Bu düşünceye yönelik olarak içlerinden en çok kullanılan “şekil” tercih edilebilir. “Nev”, “enva” ve “tür” sözcükleri de bu bahiste aynı anlama gelmektedir. Burası da ayıklanma ihtiyacını hissetmekte. O bakımdan diğerleri elenerek “tür” kelimesi terim olarak önerilebilir. “Tegannî”, “makam”, “ezgi”, “beste”, “hava”, ve “musikî” kelimeleri de tür ve şekil bahsinde kullanıldıkları manaları

*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

¹. Yrd. Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ; “Halk Şiirinde Tür ve Şekil Meselesi”, **Millî Folklor**, Sayı: 19, Ankara 1993, s. 13.

itibariyle aynı hedefi göstermektedirler. Kargaşalığa yol açmaması için bunlardan da birisi, -“makam”- diğerleri adına kullanılabilir.

Şu halde Âşık, Tekke ve Anonim Halk edebiyatlarının şiir vadisini ihtiva eden Halk şiiri alanında, her birisi ayrı bir manayı ifade eden üç terim -şekil, tür, makam- karşımızda durmaktadır. Aynı manayı işaret eden terimleri bu biçimde teke indirmekle meselenin hallolunamayacağı âşikardır. Bu noktada yapılması gereken sözü geçen kelimelerin karşıladığı anlamları belirlemek ve tariflerini yapmaktır. Yani şekil, tür ve makam sözcükleri denilince hangi unsurlar anlaşılmalıdır?

“Makam” kelimesiyle neyin kastedildiği herkesçe malumdur. İşte esas açıklanmaya / izaha muhtaç nokta tür ve şekil arasındaki ayrımıdır.

“*Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı olan söz, istilah*”² şeklinde tarif yapılan terimler oluşturulurken, genellikle terim olacak kelimenin ilk anlamı, terime temel teşkil etmektedir. Tür, şekil terimlerinin oluşmasında da durum aynıdır. Bilinen tariflerine göre “şekil”in sözlük anlamı “*bir nesnenin dış çizgileri bakımından niteliği, dıştan görünüşü, biçim*”³dir. Tür ise “*çeşit, cinslerin ayrıldığı bölüm, kendi içinde bir birim olan ve üzerinde cins kavramının bulunduğu mantıksal kavram*”⁴dir. Buna göre şiirin şekli denilince, şiire ilk anda bakıldığında göze çarpan dış özellikler akla gelmelidir. Çünkü “şekil”in tanımı dış görünüşü vurgulamaktadır. “Tür” için yapılan tanımdan anlaşıldığı kadarıyla tür, bir “şekil”in içerisinde başka cihetlerden birbirinden ayrılarak dallanıp budaklanmadır. Yani tür, bazı özellikleri nedeniyle değişik isimler almış, “şekil”in alt birimleridir. Şekli aynı olan şiirlerde de türlere ayırmada, muhteva ve makamdan başka kriter alınabilecek özellik yoktur. Demek ki **dış yapı itibariyle farklılık gösterenlere şekil, aynı şekil içerisinde konu ve makam yönlerinden ayrılanlara da tür denmelidir.**

Burada, tür ve şekil konusunda söylenenlerin tamamı, çalışmanın boyutlarını fazlasıyla ve gereksiz yere artırır endişesiyle verilmeyecektir. Sadece bu meselede en çok mihverlik eden görüşlerden bahsedilecektir. Bu konuda ileri sürülen görüşleri iki grupta toplamak mümkündür. Birincisi Ahmet Talat ONAY’ın başını çektiği ve benzer görüşlerle Hikmet İLAYDIN’la Cem DİLÇİN’in sürdürdüğü görüştür.

Tür ve şekil konusunu edebiyatımızın gündemine kitap ölçüsünde oturtan Ahmet Talat ONAY, tür, şekil ayrımını yaparken iç ve dış yapı unsurlarını esas almaktadır. O’na göre şekil / “eşkal”leri belirleyen, şiirin vezni, kafiyesi, mısra ve dörtlük sayısı gibi dış faktörleridir. Türü / “enva”ı oluşturan âmiller ise muhteva / temadır. Onun yaptığı şu tasnif, fikirlerini teyid etmeye yöneliktir:

Eşkâle nazaran tasnif: mısra‘, beyit, müfred, mesnevî, üçleme, dörtlüler, türkü ve envaı, murabba, kıt‘a, rübâî, koşma ve envaı, destan, şatranç,

2. **Türkçe Sözlük**, II. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Yeni Baskı, Ankara 1988, s. 1458.

3. **a.g.e.**, s. 1378.

4. **a.g.e.**, s. 1503.

mani ve envai, semai ve envai, divan, gazel, kalenderî, müstezad, ayaklı, tekerleme, ninni,..

Enva‘a nazaran tasnif: dînî şiirler, büyük sözler, ahlakıyyât, kahramanlık şiirleri, güzelleme, tasvir, hikaye, medhiye, mersiye, hicviye, tanzir, hezl, şathiyat, muammâ ve aksamı,...⁵

Onay’ın yaptığı bu tasnife göre şiirin şeklini, mısraların kümelenişi, kafiye düzeni ve vezin gibi unsurlar; şiirin türünü ise konu oluşturmaktadır. Yine Talat Onay’ın nazarında “eşkal” ve “enva”a göre yapılacak tasnifler eksik kalacaktır. Bu sebeple “teganni”yi dikkate almak gerekmektedir⁶.

Talat Onay’ın bu konuyla ilgili görüşlerinde dikkati çeken hususlardan ilki, şekille ilgili olmasına rağmen mısraların uzunluk kısalıklarının yani hece sayılarının dikkate alınmamasıdır. Oysa hece sayısının oluşturduğu şekil farklılığından çok daha az göze çarpan aruzlu şiirler vezinlerine göre şatranç⁷, vezni-î âher⁸, selis⁹, divan¹⁰, semai¹¹, kalenderî¹² gibi isimler altında nazım şekli olarak verilip anlatılmaktadır. Halk şiirinde esas olan aruz değil, hece ölçüsüdür. Divan Edebiyatı’ndan alınan ayrı ayrı vezinlerle yapılan şiirlerin her biri şekil kategorisine giriyor da millî veznimiz olan hece ölçüsünün değişik hece sayılı şiirleri neden şekil oluşturamıyor? Aruzlu şiirlerde şekil, aruz kalıplarına bağlı ise Divan Edebiyatı’nda da kullanılan aruz kalıbı sayısınca nazım şekli olması gerekmez mi? Aruzlu şiirleri halk şiirinde şekil kategorisine sokan onların ayrı ayrı tef’ileleri değil, hep hece ölçüsünün geçerli olduğu bir sahada alışılmışın dışına çıkarak aruzun kullanılmasıdır. Bu açıdan bakıldığında yukarıda adı geçen altı aruzlu şekil, Halk şiiri içerisindeki aruzlu nazım şeklinin türevleridir. Divan Edebiyatında nazım sahasının en belirgin özelliği aruz veznidir ve rubâîler hariç hiç bir nazım şeklinin belirlenmesinde aruz vezni kullanılmamaktadır. Rubâî nazım şekli¹³ni belirleyen de rubâî kalıplarından -ahreb ve ahremden-¹⁴ çok, mısra sayısı, kafiye düzeni ve ifade tarzıdır. Buradan hareketle, en bâriz özelliği hece ölçüsü olan halk şiirinde de nazım şekli belirlenirken divan şiirinde olduğu gibi vezin özelliklerinin dikkate alınmaması gerektiği düşünülebilir. Bu düşünce bizce yanlıştır. Çünkü aruz vezni beraberinde başka bir şekil unsuru getirmediği

⁵. Ahmet Talat [ONAY]; **Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev’i**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 7.

⁶. aynı yer.

⁷. a.g.e., s. 68-70.

⁸. a.g.e., s. 70-72.

⁹. a.g.e., s. 78-79.

¹⁰. a.g.e., s. 79-81.

¹¹. a.g.e., s. 81-83.

¹². a.g.e., s. 83-90.

¹³. Rubâî hakkında bkz. Agah Sırrı LEVEND; **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, 4. Basım, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 630; İskender PALA; **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Cilt: I,II, Akçağ Yayınları, Ankara (tarihsiz), s. 411-412.

¹⁴. Rubâî kalıpları konusunda bkz. Cem DİLÇİN; **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sevinç Basımevi, Ankara 1983, s. 37-38.

halde hece vezni şiire, belli kurallara bağılı¹⁵ “durak” faktörünü de katmaktadır. Şiirde ahengin sağlanması için durak, en az hece sayısı kadar önemlidir. Hece sayısına bağılı durak etkeni, hece sayısı ile birlikte şiirin dış yapısına aittir. Bu nedenle halk şiirinde şekil söz konusu edildiğinde mısraların hece sayısı da nazarı dikkate alınmalıdır. Bu fikrimizi, Cem Dilçin’in şekil / biçim tarifi konusunda söylediği şu satırlar doğrular mahiyettedir: “*Dizelerin kümelenişi, **dizelerin hece sayısı** ve uyak düzeni bakımından özellik gösterenler biçim, (...) adı altında toplanmıştır.*”¹⁶ Yine Dilçin’e göre, “... biçimi ne olursa olsun konu bakımından benzerlerinden ayrılanlar da tür adı altında toplanmıştır.”¹⁷ Yani Dilçin, türlere ayırmada makamı göz önünde bulundurmamaktadır.

Hikmet İlaydın da “*Halk edebiyatının türleri, nazım şekilleriyle değil, konularıyla veya konuyu ele alışlarıyla bir de besteleriyle ayırt edilebilir.*”¹⁸ şeklindeki sözleriyle Talat Onay’ın tür ve makam hakkındaki görüşlerini kendi cümleleriyle tekrar etmektedir.

Talat Onay’ın tarifinde dikkati çeken hususlardan birisi de halk şiirinde “teganni”ye göre yapılan tasnifleri., tür kavramı içerisine dahil etmesidir.

Fuat KÖPRÜLÜ¹⁹, Pertev Naili BORATAV²⁰ ve Hikmet DİZDAROĞLU’nun görüşleri bu konudaki ikinci grubu oluşturmaktadır. Bu grubun görüşleri, halk şiirinde şekiller değil, türler vardır ve bu türler de birbirlerinden ezgileriyle ayrılırlar, şeklinde özetlenebilir.

Tür ve şekil konusunda en çok gönderme yapılan yer, Hikmet Dizdaroğlu’nun makalesidir²¹. Dizdaroğlu’na göre; “*Divan şiirinde gazel, mesnevi, rubâî, müstezad gibi nazım biçimleri değişmez kurallara bağılıdır ve divan şairi bu kurallara uymak zorundadır. Halk şiirinde ise böyle bir duruma rastlanmaz. Cönklerde koşma, semâî, destan türkü başlıklarını taşıyan parçalar sınırları kesin (olarak) belirlenmiş, düzenleri belli nazım biçimleri sanılmamalıdır. (Çünkü) cönklerde koşma, destan, türkü, türkmani, varsağı diye adlandırılan parçalar her zaman aynı yapıda değildir. (Örneğin) yedi heceli bir parçaya koşma, sekiz heceli bir parçaya da türkü denildiği görülmektedir. (Bu sebeple) halk şiirinde nazım biçimleri değil, türler vardır.*”²² Dizdaroğlu bu satırların devamında türleri ayırt etmede kullanılan âmilin makam olduğunu, Köprülü ve Boratav’dan fikrini teyid edici alıntılar yaparak yazmaktadır.²³

¹⁵. Hece sayısı tek ve çift rakamlı şiirlerde durağın farklı farklı bölünmesi kuralını hatırlayalım. 11 heceli bir şiirin 6+5 veya 4+4+3 şeklinde; 8 heceli bir şiirin ise 4+4 biçiminde duraklara ayrılması gerektiğini hatırlamıza getirelim. Bu konuda bkz. Cem DİLÇİN; **a.g.e.**, s. 39-58.

¹⁶. Cem DİLÇİN; **a.g.e.**, s. 279.

¹⁷. Aynı yer.

¹⁸. Hikmet İLAYDIN; **Türk Edebiyatında Nazım**, İstanbul 1951, s. 73.

¹⁹. Prof. Dr. Fuad KÖPRÜLÜ; **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1926, s. 321.

²⁰. Pertev Naili BORATAV; “*Halk Edebiyatında Tür ve Biçim Sorunu Üzerine*”, **Folklor ve Edebiyat -I**, İstanbul 1982, s. 156.

²¹. Hikmet DİZDAROĞLU; “*Halk Şiirinde Türler*”, **Türk Dili (Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı)**, Sayı: 207, Aralık 1968, s. 186-293.

²². Hikmet DİZDAROĞLU; **a.g.m.**, s. 213.

²³. **a.g.m.**, s. 213-214.

Dizdaroğlu'nun zikrettiği gerekçelere göre ileri sürdüğü bu görüşlere katılmamak mümkün değil. Ancak zikredilen gerekçelerin doğruluklarının kesinliği sorgulandıktan sonra bu görüşlere katılmak mümkün olabilir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, divan şiiri için söylenenler tamamen doğrudur. Fakat şartları birbirinden çok farklı olan divan şiiri ile halk şiirinin aynı kefedede değerlendirilmesi doğru olur mu bilemiyoruz. Divan şiiri, yazıya geçirilme ve aydın sınıfa hitab etme avantajını yakalayarak “klasik” sıfatını çok çabuk almıştır. Klasik, değişmez belli kalıp ve kurallar dışına çıkmamak demektir. Hatta divan şiirimiz zamanla öylesine klasikleşmiştir ki yalnız şekilde değil konularda da değişmez çizgiler oluşmuştur. Divan şairinin hayatını idame ettirebilmesi için devlet ricâlinden bir hâmiye ihtiyacı vardır. Bunun için kendisini eseriyle yani en az bir divanıyla ispatlamak zorundadır. Caize almanın yolu buradan geçmektedir. Mürettep bir divanın sınırları önceden çizilmiştir²⁴. Divan şairi bu sınırların içini doldurmak zorundadır. Dolduramaz ise eserine “+çe” küçültme ekinin küçültücü manasıyla “Divançe”²⁵ denilecektir. Divan şairi, bütün bunlardan kendisini kurtarmak zorunda hissedecek ve klasik bir divan tertib edecektir. Oysa halk şairinin bu tür zorunlulukları yoktur. O, içinden geldiği gibi katı kurallara bağlı kalmaksızın eserini vücuda getirmektedir ve yine o, meydana getirdiği eserini geleceğe ağızından çıktığı şekliyle bırakma imkanına sahip değildir. Bu bakımdan nazım şekli konusunda halk şiirinde de divan şiirindeki kesinliği beklemek beyhudedir. Aynı kesinliğin olmaması, halk şiirinde nazım şeklinin yok olduğu anlamına da gelmemelidir. Halk şiirinde de kendi şartları çerçevesinde nazım şekilleri mevcuttur.

Dizdaroğlu'nun söylediği bir nokta da cönklerde yer alan koşma, destan, türkü, türkmani, varsağı gibi parçaların her zaman aynı yapıda olmadığıdır. Dizdaroğlu bu gerekçeye dayanarak aynı başlık altında değişik yapıda şiirlerin - koşma başlığıyla 7, türkü başlığıyla 8 heceli şiirlerin- verilmesini, onların nazım şekli değil, makam farklılığından kaynaklanan nazım türü olduğuna yorumluyor. Cönkleri yazanların tür, şekil hakkında bildiklerine sonuna kadar itimat edilecekse yorumun doğruluğuna inanılır. Oysa cönkleri yazanların genellikle halktan, cahil, okuma yazmayı doğru dürüst bilmeyen insanlar olduğu²⁶ her defasında söylenmektedir. Bu kâbil insanların tür, şekil ayrımını iyice bilmeleri mümkün müdür? Kaldı ki bu işin ilmini yapan araştırmacılar arasında dahi bu mesele malzeme yetersizliğinden dolayı hâlâ açıklığa kavuşmamıştır. Önüne gelen şiire duyduğu tür ya da şekil adını koyma ihtimali kuvvetli olan insanların yazdıklarına ne derece güvenilebilir? Bu sorulara kesin bir cevap vermeden yürütülecek fikirlerde ihtiyatı elden bırakmamak gerekir.

İşte Dizdaroğlu'nun zikrettiği gerekçelerin bu özellikleri sebebiyle “halk şiirinde nazım şekilleri değil, türler vardır.” biçimindeki görüşüne katılmak pek mümkün görülüyor. Ayrıca türleri sadece makamlarına göre ayırmak mülahazası da kabul edilecek gibi değildir. Şiirlerdeki makamın konuyla ve hece

²⁴. Mürettep divan hakkında bkz., İskender PALA; a.g.e., s. 133-134.

²⁵. Divançe için bkz., İskender PALA; a.g.e., s. 134.

²⁶. Bkz., **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/İsimler/Eserler/Terimler)**, Cilt: 2, Dergah Yayınları, İstanbul 1977, s. 83-85'de “Cönk” maddesi.

sayılarıyla sıkı ilişkili olduğu muhakkaktır. Bir ağıtın makamıyla, koçaklamanın makamının ya da bir varsağı makamıyla, türkü makamının aynı olamayacağı aşikardır. O halde türler belirlenirken hem makam hem de muhteva dikkate alınmalıdır.

Bütün bunlardan sonra yukarıda tanımı verilen tür ve şekil kelimelerinin ilk anlamlarından ve araştırmacıların bu alanda şimdiye kadar söylediklerinden hareketle şekil ve türün tarifini şöyle yapmak mümkündür. **Mısraların kümelenişi, mısra ve hece sayısı, kafiye düzeni ve hacim yönlerinden farklılık gösterenler şekil, şekli ne olursa olsun konu ve makam bakımından benzerlerinden ayrılanlar da türdür.**²⁷ Bu tarifler çerçevesinde halk şiirinde boy gösteren nazım şekli ve türlerini şu şekildeki bir tasnif denemesinden geçirebiliriz:

I- Hece Ölçülü Halk Şiiri Nazım Şekil ve Türleri

A- Nazım Şekilleri

1- Mani ve türemiş şekilleri

a- Düz mani

b- Kesik / Cinaslı mani

c- Mısra sayısı dörtten fazla olan artık maniler

2- Koşma ve türemiş şekilleri

a- Düz koşma

b- Yedekli koşma

c- Musammat koşma

ç- Ayaklı /Müstezad koşma

d- Zincirbent ayaklı koşma

3- Semâî

4- Destan

5- Diğerleri

B- Nazım Türleri

1- Konusuna göre türler

a- Koçaklama

b- Taşlama

c- Güzelleme

ç- Destan

d- İlahi

e- Nefes

f- Nutuk

g- Devriye

h- Şathiyye

ı- Maharet göstermeye yönelik türler

ı1- Leb değmez

ı2- Atışma

²⁷. Nüanslara rağmen benzer görüşler için bkz., Yrd. Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ; **a.g.m.**, s.13-18. Bu makalede yapılan şekil tarifine **hece sayısı** dahil edilmemiştir.

13- Muamma

2- Ezgisine/makamına göre türler

- a- Türkü
- b- Varsağı
- c- Koşma
- d- Türkmani

3- Ezgi ve konu ağırlığı aynı yoğunlukta olan türler

- a- Ağıt
- b- Ninni

II- Aruzlu Halk Şiiri Nazım Şekilleri

1- Divan ve türemiş şekilleri

- a- Gazel, murabba, muhammes, müseddes şeklinde divan
- b- Ayaklı / Müstezad divan
- c- Musammat divan

2- Semai ve türemiş şekilleri

- a- Gazel murabba, muhammes, müseddes şeklinde semaî
- b- Ayaklı / Müstezad semaî
- c- Musammat semaî

3- Selis ve türemiş şekilleri

- a- Gazel ve murabba şeklinde selis

4- Kalenderî ve türemiş şekilleri

- a- Gazel ve murabba şeklinde kalenderi
- b- Ayaklı / Müstezad kalenderi

5- Satranç ve türemiş şekilleri

6- Vezn-i Âher

Halk şiirinde tür ve şekil tasnifi yapılırken şiirlerin şekil, muhteva ve makam özelliklerinden başka, şiirlerin kullanılma sıklıkları ve ilk şekilleri de göz önünde bulundurulursa karşımıza **mani** ve **koşma** tipinde iki ana şekil çıkacaktır. Mani ve koşma haricindeki diğer bütün şiirler ise bu iki şekilden türemiş tür adı altında anılabilecek şiir kompozisyonları olacaktır.

Mani, herkesçe malum olduğu üzere anonim halk şiirinin 7 heceli 4 mısralı en yaygın olan şeklidir.²⁸ Maninin nazım şekli olmasını, kafiye düzeni, mısra ve hece sayısı gibi unsurlar sağlamaktadır. Kesik mani, maninin ilk mısranın kısa olması özelliğiyle düz maniden türemiş bir şekildir. Artık maniler ise kafiye düzeni korunmuş fakat mısra ve hece sayıları artırılmış manilerdir. Bu çeşit maniler sayı itibariyle azdır.

Koşma, Âşık tarzı şiir geleneğinin 11 heceli, yaygın olarak kullanılan nazım şeklidir. Onu nazım şekli yapan unsurlar, hece ve mısra sayısı ile hacmidir.

²⁸. Mani hakkında geniş bilgi için bkz., Ahmet Talat [Onay]; **a.g.e.**, s. 37-47; Şükrü ELÇİN; “Mani”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Üçüncü Cilt Edebiyat, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1992, s. 308-309; Hikmet DİZDAROĞLU; **a.g.m.**, s. 216-231; Cem DİLÇİN; **a.g.e.**, s. 279- 289; Pertev Naili BORATAV; “Halk Şiiri”, **Türk Dili (Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı)**, Sayı: 207, Aralık 1968, s.319-327.

Düz koşmaya belirli kurallara bağlı eklemeler yapılarak koşmanın türemiş şekilleri elde edilmektedir.²⁹

Semâî, Âşık şiirinde hecenin 8'li ölçüsüyle yazılmış, hacmi ve kafiye düzeni koşmaya benzeyen nazım şeklidir.³⁰

Destan, hemen her konuda yazılabilen ve genellikle 11'li hece ölçüsüyle koşma kafiye düzeninde nazım biçimidir. Nazım şekli denmesine yegane sebep hacminin büyük olmasıdır.³¹

Diğerleri, hacmi, mısra sayısı ve kafiye düzeni bakımlarından koşma semâî ve destana benzeyen ancak onlardan hece sayısı itibariyle farklılık arz eden şekillerdir. Bu kâbil şiirler, sayıca az olmaları ve hece sayısı bakımından çeşitlilik göstermeleri dolayısıyla şimdiye kadar nazım şekli olarak geçmemiştir. Talat Onay, bu tür -5, 6, 7, 10, vs. heceli- şiirleri koşma nazım şekli içerisinde tür olarak almaktadır.³² Oysa bize göre bu şekildeki şiirler, yukarıda açıkladığımız sebepler dolayısıyla nazım şeklidir. Ancak sık kullanılmadıklarından nazım şekli kesinliğine kavuşamamışlardır.

Muhteva farklılığına göre yapılan tür ayrımında koçaklama, taşlama, güzelleme³³, destan, leb değmez³⁴, atışma³⁵ ve muamma³⁶ Âşık şiiri nazım türü iken ilahi, nefes, nutuk, devriye ve şathiyye³⁷ Tekke şiiri nazım türüdür. Leb değmez, atışma ve muammada belirli bir konu yoktur. Ancak bunlar maharet sergilemek amacıyla yönelik oldukları için belli kurallar dahilinde yazılan şiirlerdir. Söz konusu kurallar şiiri nazım şekli yapamayacak kadar belirsiz, belli bir sınıflamaya tabi tutma ihtiyacını hissettirecek kadar önemlidir. O nedenle bu şiirleri türler içerisinde vermeyi uygun gördük. Tekke şiiri nazım türleri değişik tarikatlerin amaçları doğrultusunda yazdıkları, konuları kalıplaşmış şiirlerdir.

Makamlarına göre türler içerisinde Türkü³⁸ Türklerin, Varsağı³⁹ Varsak Türklerinin ve Türkmani⁴⁰ Türkmenlerin özel ezgileriyle ayırt edilmiş türlerdir.

²⁹ Koşma ve türemiş şekilleri hakkında geniş bilgi için bkz., Ahmet Talat [Onay]; **a.g.e.**, s. 47-62; Hikmet DİZDAROĞLU; **a.g.m.**, s. 231-244; Cem DİLÇİN; **a.g.e.**, s. 305-315; Pertev Naili BORATAV; **a.g.m.**, s. 345-350.

³⁰ Cem DİLÇİN; **a.g.e.**, s. 334-35.

³¹ Destan için bkz., Ahmet Talat [Onay]; **a.g.e.**, s.62-68; Hikmet DİZDAROĞLU; **a.g.m.**, s. 248-257; Cem DİLÇİN; **a.g.e.**, s. 315- 335.

³² Ahmet Talat [Onay]; **a.g.e.**, s. 48-55'de "*Koşmanın hecelerine nazaran envâî*" başlığı altında 5, 6, 7, 10, vs. heceli şiirleri sıralanmaktadır.

³³ Koçaklama, güzelleme ve taşlama için bkz., Ahmet Talat [Onay]; **a.g.e.**, s. 123-131, 132-133, 142-151; Cem DİLÇİN; **a.g.e.**, s. 341, 337-338, 339- 340.

³⁴ Leb değmez için bkz., Feyzi HALICI; **Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şairleri Güldeste**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1992, s. 12.

³⁵ Bkz., **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/İsimler/Eserler/Terimler)**, Cilt: 1, Dergah Yayınları, İstanbul 1977, s. 224-225'de "Atışma" maddesi.

³⁶ Feyzi HALICI; **a.g.e.**, s. 13-29.

³⁷ İlahi, nefes, nutuk, devriye ve şathiyye için bkz., Ahmet Talat [Onay]; **a.g.e.**, s. 95, 112-114, 98-99, 100-112, 157-161; Cem DİLÇİN; **a.g.e.**, s. 343- 353.

³⁸ Prof. Dr. Şükrü ELÇİN; **Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1986, s. 195-197; Hikmet DİZDAROĞLU; **a.g.m.**, s. 257-274; Cem DİLÇİN; **a.g.e.**, s. 289-305; Pertev Naili BORATAV; **a.g.m.**, s. 299-319.

Koşma⁴¹ ise Acem, Kerem, Ankara, Sivrihisar, Elpük, Yelpük, Gevherî, Sümmanî, Bülbül, Bayındır koşması gibi biçimlerde makamlarına göre türlere ayrılmıştır.

Halk şiirinde ağıt⁴² ve ninni⁴³, ezgi ve konu ağırlığı aynı yoğunlukta olan türlerdir. Bu türler konuları yönüyle diğerlerinden ayrılırken konunun beraberinde getirdiği ve o konuyla ayrılmaz bir bütün oluşturan makam cihetiyle de diğerlerinden ayrılmaktadır. Mersiye muhtevalı bir şiirin ağıt makamından başka bir makamlarla okunması uygun değildir. Bu nedenle “makamları kendi aralarında “ağır”, “orta”, “yürük” veya “uzun”, “kırık” gibi adlar altında gruplandırmak”⁴⁴ mümkündür.

XVII. yüz yıldan itibaren halk şiirine girmeye başlayan aruzlu halk şiiri nazım şekilleri⁴⁵, heceli türlere göre dar bir alanda kullanılmıştır.

Azerbaycan sahasında tür ve şekil konusunda söylenenler Türkiye’den farklı değildir. Burada da Türkiye’de olduğu gibi tür ve şekil birbirine karıştırılmış, türden, şekilden neyin kastedildiği açıklığa kavuşturulamamıştır. Azerbaycan’da tür ve şekil kelimelerinin ifade ettiği manalar, “janr”, “növ”, “şekil” ve “forma” sözcükleriyle karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak bunlardan hangisinin “şekil”e, hangisinin “tür”e tekabül ettiği belirtilmemiştir. Azerbaycan’da tür ve şekil bahsinde yazılmış müstakil kitaplardan olan “Aşık Şe’rinin Növleri”⁴⁶ adlı eserde bayatı ve geraylı anlatılırken “növ”, tecnis ve muhammes tarif edilirken “forma”, divan tarif edilirken “şekil” kelimeleri sarfedilmekte⁴⁷. Anlaşılacağı üzere növ, forma ve şekil kelimeleriyle kategorisi belirtilmeye çalışılan şiirlerin hepsi bizim ölçülerimize göre nazım şekline dahildir. Kitabın isminde geçen “növ” yani nev kelimesi, kitabın nazım türlerinden bahsedeceği fikrini veriyor. Oysa kitabın içinde nazım şekillerini de görüyoruz.

Kitabın yazarının, kendi fikirlerini teyid etmek için M.H. Tehmasıb’dan yaptığı iktibasta yer verilen görüşlere bir göz atalım: “*Bugünkü Azerbaycan aşık şe’ri şekilce çoh rengareng ve zengindir. Öz vezinde, tegtine, gafiyeleyen*

39. Hikmet DİZDAROĞLU; **a.g.m.**, s. 244-247; Cem DİLÇİN; **a.g.e.**, s.335-337; Yrd. Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ; “Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan Kaynaklarından Hareketle Halk Şiirinde Varsağı ve Bir Tarif Denemesi”, **Millî Folklor**, Sayı: 26, Ankara 1995, s. 51-54.

40. Hikmet DİZDAROĞLU; **a.g.m.**, s.213.

41. Ezgilerine göre koşma çeşitleri için bkz., Hikmet DİZDAROĞLU; **a.g.m.**, s. 235; Feyzi HALICI; **a.g.e.**, s. 10.

42. Ahmet Talat [Onay]; **a.g.e.**, s. 137-142; Prof. Dr. Şükrü ELÇİN; **Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1986, s.290-293; Cem DİLÇİN; **a.g.e.**, s. 342.

43. Ahmet Talat [Onay]; **a.g.e.**, s. 94; Prof. Dr. Şükrü ELÇİN; **a.g.e.**, s. 271-280.

44. Yrd. Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ; “Halk Şiirinde Tür ve Şekil Meselesi”, **Millî Folklor**, Sayı: 19, Ankara 1993, s. 17.

45. Aruzlu nazım biçimleri ve türemiş şekilleri için bkz., Ahmet Talat [Onay]; **a.g.e.**, s. 68-72, 78-90; Hikmet DİZDAROĞLU; **a.g.m.**, s. 274-293; Cem DİLÇİN; **a.g.e.**, s.354-366.

46. Mürsel HEKİMOV; **Aşık Şe’rinin Növleri**, Bakı 1987.

47. Adı geçen kitabın tanıtımı için bkz., Yrd.Doç.Dr. M. Öcal OĞUZ; “Bakü’de Yayınlanan Bir Kitap ve Aşık Şiirinde Şekil, Tür ve Makam Meselesi”, **Millî Folklor**, Sayı: 15, Ankara 1992, s. 9-13; Yrd.Doç.Dr. M. Öcal OĞUZ; “Azerbaycan Aşık Edebiyatında Tür ve Şekil”, **Millî Folklor**, Sayı: 21, Ankara 1994, s. 25-31.

misraların növbeleşmesi en'enesine bendlerdeki misraların miğdarına, negarat misraların vezn, gafiye ve tegti hususiyetlerine ve bir de, belke de daha esaslı, musigiye göre bugünkü aşığ şe'rinde 50'ye yakın forma vardır. Hetta sehv etmeden demek olar ki aşığ musigisinde ne geder hava varsa aşığ şe'rinde de tegriben bir o geder forma vardır ki, bunların da ekseriyyetinin özüne göre hususi adları var".⁴⁸ Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere şiirin dış yapı unsurlarına ve ezgisine göre şiirler, forma başlığı altında tasnif ediliyorlar. Bu doğru bir yaklaşım değildir. Azerbaycan'da bu konudaki karışıklığı göstermesi bakımından şu tarifleri vermek yeterli olacaktır:

Geraylı aşığ poeziyasının lirik, ahıcı, sade ve oynag **şeklidir**.⁴⁹

Geraylı Azerbaycan halg şe'rinde goşma ile yanaşı en çoh işlenen ş'er **şekli** geraylıdır.⁵⁰

Geraylı klasik Azerbaycan lirik şe'rinin **formalarından biri**.⁵¹

Geraylı hem yazılı hem de aşığ edebiyatında en oynag, en mehsuldar ve en zengin lirik şe'r **növlerindedir**.⁵²

Dikkat edileceği üzere aynı nazım şekline hem şekil, hem forma hem de növ denilmektedir. Bu, tür ve şekil ayrımının Azerbaycan'da da yapılmadığını göstermektedir.

Şimdi Türkiye sahası halk şiiri için yaptığımız tür ve şekil tasnifine göre Azerbaycan'daki Âşık Şiiri şekil ve türlerini görebiliriz⁵³:

Bayatı

Türkiye'deki karşılığı mani, Irak Türkmenleri arasındaki karşılığı ise hoyrat olan bayatı, Azerbaycan'da Âşık şiirinin şekilleri arasında zikredilmektedir. Oysa mani bizde anonim halk şiirinin bir şeklidir. Mürsel Hekimov'un bayatıyı Âşık şiirinin içerisinde göstermesinin sebebi bazı aşıkların bayatı yazmalarıdır. Bu aşıklar içerisinde ilk sırayı sadece bayatları ile bilinen Sarı Âşığ⁵⁴ almaktadır. Diğerleri ise Ezizî, Âşığ Ezizî, Âşığ Emanî, Zabit, Lele, Mezlum, Bikes, Aşığ Peri⁵⁵ olarak sıralanabilir. Türkiye'de mani yazan âşık hemen hemen hiç olmadığından bu şekil Anonim Halk Şiiri içerisine dahil edilmiştir. Bütün anonim eserlerde olduğu gibi mani de başlangıçta anonim değildi. Bizde yakın zamanlar içerisinde âşıklara ait manilere pek

⁴⁸ Mürsel HEKİMOV; **a.g.e.**, s. 4.

⁴⁹ Paşa EFENDİYEV; **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı**, Maarif Neşriyyatı, II. Baskı, Bakı 1992, s. 244.

⁵⁰ Vagif VELİYEV; **Azerbaycan Folkloru**, Maarif Neşriyyatı, Bakı 1985, s. 185.

⁵¹ Tertib edeni: Eziz MİREHMEDOV; **Edebiyatşünaslıg Terminler Lügeti**, Maarif Neşriyyatı, Bakı, 1978, s. 91.

⁵² Mürsel HEKİMOV; **a.g.e.**, s. 14.

⁵³ Azerbaycandaki Âşık şiiri nazım şekil ve türleri için bkz. Ehliman AHUNDOV - Tehmasib FERZELİYEV - İsrafil ABBASOV; **Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri I. Cilt**, (Hazırlayanlar: Doç. Dr. Saim Sakaoğlu - Dr. Ali Berat Alptekin - Esmâ Şimşek), Halk Kültürü Yayınları, İstanbul 1985, s. XIV-XVI; Yrd. Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ; "Azerbaycan Âşık Edebiyatında Tür ve Şekil", **Milli Folklor**, Sayı: 21, Ankara 1994, s. 25-31.

⁵⁴ Vagif VELİYEV; **a.g.e.** s. 142-146.

⁵⁵ Mürsel HEKİMOV; **a.g.e.**, s. 9.

rastlanmamaktadır. Ama önceleri âşıkların da mani yazdığı görülmektedir. Hatta öyleki mani katarlarıyla destan dahi yazmışlardır⁵⁶. Fakat bazı âşıkların bayatı yazması bu şekli Âşık Şiiri içerisinde zikretmeye yeter mi bilemiyoruz. Zaten Veliyev de bayatıyı Anonim Halk Şiiri içinde almaktadır: “*Azerbaycan Şifahî Halg Edebiyyatında lirik növün en geniş yayılmış janlarından biri bayatılardır*”⁵⁷.

Goşma

Türkiyedeki koşmanın Azerbaycandaki karşılığı goşmadır. Türkiye’de koşmanın hangi türleri var ise onlarda da vardır. Ancak isimleri değişiktir. Örneğin musammat koşmaya Azerbaycan’da “goşa yarpag goşma (haca beyt-çapraz gafıye)” denilmektedir⁵⁸. Bundan başka Türkiye’de olduğu gibi “goşma”nın teması bakımından güzelleme, koçaklama, taşlama türlerinden bahsedilmektedir.

Geraylı

Geraylının koşmadan farkı sadece hece sayısıdır. Geraylı koşma tipinde fakat 8 hecelidir ve Türkiyedeki karşılığı semaidir. Geraylılarda konu semaideki aşk, tabiat ve varsağıdaki kahramanlık edasıdır. Geraylıları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Cıgalı Geraylı: Geraylının her dördlüğünün üçüncü mısrasından sonra üç mısralı, 4 ya da 5 heceli bir şiir getirilmesiyle oluşturulan şiire cıgalı geraylı denilmektedir. Şu örnekler bu söylenenleri açıklayıcı mahiyettedir:

(8) Aşığı yarını görmese,	(8) Mehebbet sarayı uça,
(8) Siyah saçların hörmese,	(8) Gelb alışar, dil vay eyler,
(8) Açılan gülün dermese,	(8) Könül pervazlanıb uça
(4) Gül töküler,	(5) Gezer yarını,
(4) Ağyar güler,	(5) Vefadarını,
(4) Bel büküler,	(5) Öz dıdarını
(8) Cığa ağlar, tel vay eyler.	(8) Tapmasa, bil, vay eyler. ⁵⁹

Sallama Geraylı: Geraylının her dördlüğünün dördüncü mısrası yerine dört mısralı, 4 ya da 5 heceli bir şiir getirilmesiyle oluşturulan şiire sallama geraylı denilmektedir. Şu örnek sallama geraylıya örnektir:

- (8) Sonalar göllere cuma,
 (8) Sözüm yetirdim tamama.

⁵⁶. Kılıslı Muallim Rifat [BİLGE], *Anadolu Türklerinin Halk Edebiyatı -I- Maniler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 177-181’de “İsmail Aleyhisselam Hakkında Olan (Mani Katarı)” başlığıyla “Hüseyin” adlı bir âşığın 43 mani katarından oluşan Hz. İbrahim’le Hz. İsmail’in kıssasının anlatıldığı manileri görmekteyiz.

⁵⁷. *a.g.e.*, s. 122.

⁵⁸. Goşma için bkz. Mürsel HEKİMOV; *a.g.e.*, s. 29-40; Vagif VELİYEV; *a.g.e.* s. 180-185; Paşa EFENDİYEV; *a.g.e.*, s.245-246; *Edebiyyatşünaslıg Terminler Lügeti*, s. 44-45; Tehmasib FERZELİYEV - İsrail ABBASOV; *Azerbaycan Klasik Edebiyyatı Kitabhanası, Halg Edebiyyatı*, Elm Neşriyyatı Bakı 1982, s. 298-312.

⁵⁹. Mürsel HEKİMOV; *a.g.e.*, s. 21.

- (8) Dost boynuna Molla Cüme
 (4) Golun salar,
 (4) Gurban olar,
 (4) Buse alar,
 (4) Üz vay eyler.⁶⁰

Mürveti Geraylı: Beyit şeklinde 8’li hece ölçüsüyle yazılmış, gazel tarzında kafiyelenmiş geraylılardır:

- (8) Söyle, Löyden mi gelirsen? **a**
 (8) Yollarına gurban olum. **b**
 (8) Ağçingıldan gül derdin mi? **c**
 (8) Ellerine gurban olum. **b**
 (8) Daş bulagdan su içdin mi? **d**
 (8) Dillerine gurban olum. **b**
 (8) Bezenibmi tamaşalı? **e**
 (8) Çöllere gurban olum.⁶¹ **b**

Elif-Lam Geraylı: Arap alfabesinin mısra başlarında sıralanması ve mısraların ilgili harflerle başlatılmasıyla yapılan geraylı türüdür:

- (8) İbtidaki **elif** Allah, (8) **Sey** sabitdi doğru yola
 (8) **Bey** birliye delaletdi. (8) **Cim** ucadı, bah calala,
 (8) **Tey** tekdi, vahid- i yekta, (8) **Hey** mehribandı halala,
 (8) Arif bu elme beletdi. (8) **Münkir** ondan hecaletdi.
⁶²

Gaytarma Geraylı: Geraylının her dörtlüğünün sonuna “Olubdur diller ezberi...” şeklinde bir mısra eklenmesiyle yapılan geraylıdır:

- (8) Öz ehline vefalıdır, (8) Cavan Hüseyin de merdana,
 (8) Azerbaycan gözelleri. (8) Fehr elesin ata ana.
 (8) Gözellerin zülalıdır, (8) Şöhreti düşüb cahana,
 (8) Azerbaycan gözelleri- (8) Azerbaycan gözelleri-
 (8) Olubdur diller ezberi... (8) Olubdur diller ezberi...⁶³

Tecnis Geraylı: Geraylının bütün dörtlüklerinin her mısrasında cinas kullanarak yapılan geraylıdır:

Düşer birgün Alı yada,
 Reva bilmez ram al yada.
 Ya gaib ol, cem ol, ya da,
 Olsun geyret, ar azada.⁶⁴

⁶⁰. Paşa EFENDİYEV; a.g.e., s.244.

⁶¹. Mürsel HEKİMOV; a.g.e., s. 24.

⁶². a.g.e., s. 25.

⁶³. a.g.e., s. 26.

⁶⁴. a.g.e., s. 27.

Negerath Geraylı: Geraylının her dörtlüğünün dördüncü mısrası yerine iki ya da daha fazla mısralı nakarat getirilerek yapılan şeklidir:

(8) Arpa çayı aştı, daştı,	(8) Gedin deyin han çobana
(8) Sel saranı aldı gaştı,	(8) Gelmesin bu il Muğan'a
(8) Sara güzel gelem gaşlı,	(8) Muğan batıb nahag gana,
(8) Apardı seller saranı,	(8) Apardı seller saranı,
(8) Bir ala gözlü baranı...	(8) Bir ala gözlü baranı... ⁶⁵

Geraylı Dildenmez: Bu geraylı çeşidinde birinci dörtlüğün birinci ve üçüncü mısrası serbest ikinci ve dördüncü mısralar rediften evvel “dağa”, “bağa” sözleriyle kafiyelenmiştir. Diğer iki dörtlükte ise üç mısra bir dördüncü mısralar ise “yağa”, “sağa” kelimeleriyle baş kafiye ile kafiyelenmiştir.

Geraylı Rûbaî: Sekiz heceli, dört mısralı tek bentten müteşekkil şiidir.

Azeri sahasında her ne kadar bu geraylı çeşitleri sıralanıyorsa da bunların hemen ardından bu türlerin çok nadir kullanıldığı da belirtilmektedir ⁶⁶.

Tesnif

Tesnif, Azeri sahasında Âşık Şiiri nazım şekli olduğu yeni yeni zikredilen bir şiir biçimidir. Azeri kaynaklarında tesnifi Mürsel Hekimov ve Paşa Efendiyev'den başka gündeme getiren de yoktur. Zaten Hekimov yukarıda adı geçen eserinde; “*Diğer aşığ şe'rleri kimi, tesniflerin de Aşığ Edebiyyatında edebiyatşünaslıg bahımından öyrenilmesinin vahtı çatmıştır.*”⁶⁷ demekle tesnifi ilk defa gündeme getirdiğini göstermektedir. Ayrıca **Edebiyyatşünaslıg Terminler Lügeti**'nde de tesnifin bulunmaması bu fikrimizi teyid edici mahiyettedir. Hekimov; “*Tesnifler 3, 4, 5, 6 mısralı olmagla 3, 5, 7, 9, 11 ve ilahire bendlerden ibaret şe'r şeklidir. Tesnifler de bayatı, goşma, geraylı, tecnis, divanî, mühemmes kimi beraber hecalı ve sabit gafiyeledir. Ye'ni tesnifin bendi üç mısralı, dört hecalıdırsa, bu son bende kimi eyne formada davam ettirilir. Tesnifler 3, 4, 5, 6 hecalı olabilir.*”⁶⁸ şeklinde tesnifin tarifini yapmakta ve 4, 5 heceli koşma şeklinde yazılmış, Yunus Emre, Âşık Alı, Ağ Âşığ, Âşığ Besti gibi aşıklardan şiir örnekleri vermektedir. Hekimov bir başka eserinde de tesnifleri örneklendirirken koşma biçiminde yazılmış 4 ve 5 heceli şiirleri sıralamaktadır⁶⁹. Paşa Efendiyev de tesnifi anlatırken Hekimov'un söylediklerine yakın cümleler kullandıktan sonra 4 ve 5 heceli tesnif örneklerini dikkatlere sunmaktadır:

(5) Geddım yay oldu,	(5) Dinle zarımı,
(5) Bağrım zay oldu,	(5) Verdim serimi,
(5) İşim vay oldu	(5) Atdım arımı
(5) Eşgin elinden.	(5) Eşgin elinden

⁶⁵. aynı yer.

⁶⁶. Geraylı ve çeşitleri için bkz. Mürsel HEKİMOV; a.g.e., s. 14-29; Vagif VELİYEV; a.g.e. s.185-188; Paşa EFENDİYEV; a.g.e., s.244-245; **Edebiyyatşünaslıg Terminler Lügeti**, s. 91; Tehmasib FERZELİYEV - İsrail ABBASOV; **Azərbaycan Klasik Edebiyyatı Kitabhanası, Halg Edebiyyatı**, Elm Neşriyyatı Bakı 1982, s. 287-298.

⁶⁷. Mürsel HEKİMOV; a.g.e., s. 8.

⁶⁸. a.g.e, s. 9.

⁶⁹. M. İ. HEKİMOV; **Halgımızın Deyimleri ve Duyumları**, Maarif Neşriyyatı, Bakı 1986, s. 56-69.

(4) Yaşıl başlı,	(4) Gulaç saçlı,
(4) Çatma gaşlı,	(4) Gelem gaşlı,
(4) Şuh bahışlı,	(4) Ağzın açdı,
(4) Yaraşıklı	(4) Gövher saçdı
(4) Süsenberim.	(4) Süsenberim ⁷⁰

Görüleceği üzere koşma tarzında yazılmış fakat 4 ve 5 heceli şiirlere tesnif adı verilmektedir. Bu kabil şiirler Türkiye’de koşma türleri olarak anılmaktadır⁷¹.

Divanî

Her bendi dört mısralı ve mısraları 15 heceli şiirlere divanî denmektedir. Kafiye düzeni koşmanınki ile aynıdır. Divanî adlı âşık havası ile okunmaktadır. Divanînin de kendi içerisinde geraylıda olduğu gibi cıgalı, cinaslı, türleri vardır.⁷²

Heyderî

Efendiyeve ile Veliyev’in adı geçen eserlerinde ve Edebiyatşünaslık Terminler Lügeti’nde göremediğimiz heyderi nazım şekli sadece Hekimov’un “Aşığ Şe’rinin Növleri” adlı kitabında geçmekte ve şu cümlelerle tarif edilmektedir: “*Heyderinin birinci bendi 6 misra ve bir bayatıdan ibaret olur*”:

İbtida elifden dersim alanda,
Gösterdiler mana ne gara yahşı,
Ohudum dersimi her aye gerez
Yoh aşığ her ayine,
Halların herayi, ne?
Aşığ Söyün ne dedi
Dost yetdi her ayine?
Görse canım beyenmez her ayine
Seyregib geyinsin ne gara yahşı,
Nalesi yetişsin haraya gerez

“*Benden de göründüyü kimi, birinci misra serbest, ikinci-beşinci bir, üçüncü-altıncı misralar ise birbiri ile gafiyeleir. Dördüncü misra ise şe’re ilave olunan bayatıya cinas gafiye ile gafiyeleir. Heyderi’nin sonraki bendlerinde ise her bir bend 5 misra ve bir bayatıdan ibaret olur*”:

Buta tikdim tir-kaman atanda,
Hellaç gelib bu dağları atanda,
Yoh aşığam atana,
Müjgan ohun atana,
Âşığ Söyün ne desin

⁷⁰. Paşa EFENDİYEVE; a.g.e., s.252

⁷¹. Ahmet Talat [Onay]; a.g.e., s. 48-50.

⁷². Divanî ve çeşitleri için bkz. Mürsel HEKİMOV; *Aşığ Şe’rinin Növleri* s.54-56; Vagif VELİYEVE; a.g.e. s.190-192; Paşa EFENDİYEVE; a.g.e., s.251; *Edebiyatşünaslık Terminler Lügeti*, s. 53.

Şirin dostun atana?
 Halis oğul söyler: Halis ata, ana!
 Mensuri çekdiler ne dara yahşı,
 Dağlar secde gıldı haraya gerez.⁷³

Hekimov, heyderiyi bu şekilde tarif edip örneklendirdikten sonra bu şeklin nadir olarak kullanıldığını eklemektedir.

Mühemmes

Her bendi beş mısradan oluşturulmuş 16 heceli nazım şeklidir. Birinci bendin mısraları kendi arasında kafiyeli iken diğer bentlerin beşinci mısraları ilk bendin mısralarıyla kafiyelidir. Musammat şeklinde olanların mısraları ikiye ayrılarak 8 heceli 10 mısralı bendlerden meydana gelen muhammesler oluşturulmaktadır. Geraylı ve koşmada olduğu gibi cıgalı, goşayarpag türleri de mevcuttur⁷⁴.

Müseddes

Her bendi altı mısradan meydana gelen nazım Şeklidir. Birinci bent kendi arasında (aaaaa), diğer bentlerin ise ilk beş mısır sı kendi arasında altıncı mısrası birinci bentle (bbbbb) kafiyelidir. Bunun da muhammes gibi türleri vardır.

Vücutname

Beyan-ı hal de denen vücutnameler bir nazım türüdür. Bu nazım türünde âşık ana rahmine düşmesinden başlayarak hayatının bütün evrelerini anlatmaktadır. Kafiye yapısı koşmada olduğu gibidir. Dörtlükler halinde 15-20 bentten meydana gelmektedirler.

Üstadname

Bu da bir nazım türüdür. Üstadname, ustanın nasihati, sözü vasiyeti demektir. Çoğunlukla koşma şeklindedir. Üstadnameler genelde halk hikayeleri anlatmadan önce hikayeyi anlatan aşıklar tarafından okunmaktadırlar.

Teessüfname

Tessüfnameler de konu farklılığı dolayısıyla bir nazım türüdür. Âşıkların üzüntü ve sıkıntılarını dile getiren şiirlerdir.

Cahanname

Âşığın kendinden önceki ve yaşadığı devirdeki olayları anlattığı şiirlerdir. Bu nazım türü her türlü nazım şekliyle yazılabilmektedir.

Gıfılbend

⁷³. Mürsel HEKİMOV; a.g.e., s.50-52.

⁷⁴. Mühemmes için bkz. Mürsel HEKİMOV; a.g.e., s.56-57; Vagif VELİYEV; a.g.e. s.188-190; Paşa EFENDİYEV; a.g.e., s.250; Edebiyatşünaslıg Terminler Lügeti, s. 119-120.

Azerbaycan Âşık edebiyatında bizdeki muammaya verilen isimdir⁷⁵.

Deyişme

Âşık edebiyatının maharet göstermeye yönelik türlerinden olan atışmanın Azerbaycandaki karşılığı deyişmedir.

Dodag Deymez

Yine bu da maharet sergilemeye yarayan Âşık edebiyatı mahsüllerinden lebedğmezdir.

Tecnis

Kafiyeleri cinaslı olan şiirlere tecnis denilmektedir. Nazım şekli koşma gibidir. Azerbaycan'da “bayatı tecnis”, “gara tecnis”, “ayaglı tecnis”, “müstezad tecnis”, “cigalı tecnis”, “nefesçekme tecnis”, “dodag deymez tecnis”, “dil terpenmez tecnis”, “zincirleme tecnis”, “cıgalı nefes çekme tecnis”, “şaki tecnis”, “nögtesiz tecnis”, “tecnis evvel ahir”, “herf üstünden tecnis”, gibi çeşitleri bilinmektedir⁷⁶.

Elif-Lam

Arap alfabesi harflerinin mısra başlarına getirilerek yazılan şiirlerdir. Mısra, başına gelen harfle başlamak zorundadır. Daha çok koşma tarzında yazılmaktadır.

Azerbaycan Âşık şiirinde bu türlerden başka “her-zorba”, “sicilleme” gibi isimlerden de bahsedilmektedir. Bunlardan **herbe-zorba**, âşıkların kendilerini övüp diğer âşıklara meydan okuduğu şiirler olarak tanımlanmaktadır. Her türlü şekilde yazılabilmektedirler. Azerbaycan'da Âşık şiiri nazım şekil ve türleri sıralanırken Veliyev, **sicilleme**, başlığını da kullanmaktadır. Veliyev bu başlık altında şunları anlatmaktadır: “*Sicillemelerin ilk numuneleri çoh güman ki, merasimnegmeleriyle elagedar olarak yaranmıştır. Şe’rin misraları birbirinden az fergli olarak istenilen geder uzadılır. “Üşüdüm, ha üşüdüm” misrası ile başlanan sicillemeleri misal getirmek olar*”⁷⁷. Bu satırlardan anlaşıldığı kadarıyla sicillemenin bendlerinin mısra sayısı âşıkların isteğine göre değişmektedir. Veliyev, sicilleme tarifine örnek vermediğinden bu bahis hakkında daha açıklayıcı bilgiler vermekten uzagız.

Sonuç

1- Türkiye’de olduğu gibi Azerbaycan sahasında da tür ve şekil konusu henüz açıklığa / kesinliğe kavuşturulamamıştır.

2- Hatta denilebilir ki Azerî sahası Türkiye’den daha içinden çıkılmaz bir haldedir.

3- Azerî sahasında hem şekiller hem de türler çok daha fazla dallanıp budaklandırılmıştır. Bu cümleden olmak üzere, ilgili nazım şekli anlatılırken örnek bulmakta güçlük çekilecek kadar nadiren kullanılmış, birkaç âşığa münhasır değişik şiirler, nazım şekli altında anlatılmaktadır. Şiirler muhteva bakımından

⁷⁵. Bkz. **Edebiyatşünaslıg Terminler Lügeti**, s. 45-46.

⁷⁶. Tecnis ve çeşitleri için bkz. Mürsel HEKİMOV; **a.g.e.**, s.43-50; Vagif VELİYEY; **a.g.e.** s.195-202; Paşa EFENDİYEY; **a.g.e.**, s.246-248; **Edebiyatşünaslıg Terminler Lügeti**, s. 175-176.

⁷⁷. Vagif VELİYEY; **a.g.e.**, s. 192-193.

türlere ayrılırken de aynı tutum izlenerek ayrı konudan bahseden şiirler nazım türü olarak zikredilmiştir.

4- Azerî sahasındaki bazı nazım şekli ve türlerinin Türkiye'dekilerle benzeştiği görülmektedir.

5- Bizim nazım türü olarak aldığımız tecnis, Azerbaycan'da nazım şekli olarak geçmektedir. Kafiyenin cinaslı olması bir şiiri nazım şekli yapamaya yetebilir mi?

6- Nazım şekilleri sıralanırken hece sayılarının esas alındığı gözlenmektedir.

7- Bu noktada yapılması gereken Azerbaycan sahasında nazım şekli olarak "bayatı" ve "goşma" iki ana biçim olarak alınmalı, diğerleri bunların değişik kompozisyonları olarak değerlendirilmelidir. Aksi takdirde en ufak şekil değişikliğine bakarak nazım şekli belirlenmeye kalkılırsa bunun sonunun gelmeyeceği aşikardır.